

ՏԻՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՐՏԻԿՅԱՆ

(Առաջնորդական տեղադրանք Աղբյուրների բնմի)

ՇՈՒՇԻ ՔԱՂԱՔԻ ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ԵՎԵՂԵՑԻՆ ԵՎ ԱՄԱՐԱՍԻ ՈՒ ԳԱՆՁԱՍԱՐԻ ՎԱՆՔԵՐԸ

Շուշին, Լեռնային Ղարաբաղի նախկին մայրաքաղաքը, բազմաթիվ բարձր սարահարթի վրա, որը համարյա առանձնացված է իր չորս կողմերից: Շուշին ծանոթ է նաև Բերդ, Բերդաքաղաք և Ամրոց անուններով:

Հայերը Շուշի են գաղթել Ղազանչիից, Ագուլիսից, Մեղրիից և Արցախի հայ գյուղերից: Այս իսկ պատճառով քաղաքի եկեղեցիները, բացի իրենց օծման անուններից, սովորաբար ունեցել են և երկրորդական անուններ, որոնք ավելի գործածական են եղել: օրինակ՝ Ղազանչեցվոց եկեղեցի, Ագուլեցվոց եկեղեցի, Մեղրեցվոց եկեղեցի¹:

Ղազանչեցվոց Ամենափրկիչ եկեղեցին շինված է ամբողջապես սրբատաշ կրաքարով, կառուցված խաչաձև չորս հաստատուն սյուների վրա, հոյակապ և բարձրաշեն, լուսավոր և փառահեղ, միաժամանակ զարդարուն ներքուստ և արտաքուստ: Ունի երեք դուռ՝ հարավային, արևմտյան և հյուսիսային կողմերից, որոնց վրա արտաքուստ շինված է երեք նույնպիսի հոյակապ և գեղեցկաշեն սրահ: Եկեղեցու երկարությունն է 34,75 մ., լայնությունը՝ 22,70 մ.:

Հարավային դռան գլխին, արտաքուստ, կա հետևյալ արձանագրությունը.

«Շնորհիւ և ողորմութեամբ ամենազօրին Աստուծոյ կառուցաւ նրաշակեռ տուր տաճարս արդեամբ և արօք քարեպաշտօն ժողովրդականաց Սուրբ Ամենափրկիչ եկե-

ղեցայն Ղազանչեցուց Շուշի քաղաքիս, որոյ շինութիւնն փսեւայ է 1868 ամի, յատուս քաղաքութեան աստուածագօց ինքնակալ մեծ կայսեր ամենայն Ռուսաց Աղէքսանդր Բ-ի և ի հայրապետութեան Գէորգայ Գ-ի, աւարտեցաւ ի 1887 ամի, ի քաղաքութեան որդւոյ նորին օրհնաբանեալ կայսեր Աղէքսանդր Գ-ի և ի կաթողիկոսութեան Մակարայ Ա-նայ, ի 20 սեպտեմբերի 1888 ամի»:

Արտաքուստ, եկեղեցու արևմտյան գավթի ճակատին դրված է քարից շինված Փրկչի գեղեցիկ պատկերը, աղոթողի դիրքում:

Արևմտյան գագաթի վրա Փրկչը գրկած է խաչափայտը:

Հյուսիսային գագաթի վրա կանգնած է Ս. Հովհաննես Մկրտիչը:

Արևելյան գագաթի վրա պայծառափայլ արձանացած է խաչափայտը:

Հարավային գագաթի վրա իջնում է Ս. Հովհաննեսը:

Ամենափրկիչ եկեղեցին արևմտյան կողմում ունի եռահարկ զանգակատուն, գետնահարկի չորս անկյուններում դրված են չորս հրեշտակների քարաշեն, մարդահասակ բարձրությամբ արձանները, որոնք ահարկու տեսլամբ փչում են փողերը: Այս զանգակատունը որպես հիշատակ կառուցել է հանգուցյալ բարեպաշտ Աբրահամ Խանդամիրյանցը:

Եկեղեցու ավագ խորանի առաջ կա հետևյալ արձանագրությունը.

«Ընծայեցաւ տուր պատկերս ի յիշատակ աշխատողի շինու... Եկեղեցուս Ամտիսի Երամիշեանց և իւրայնոցն ամենից, 1886 թ. Ճարտարապետ Սիմէօն Տէր Յակոբեանց»:

¹ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանց, «Արցախ», Բաքու, 1895 թ., էջ 137:

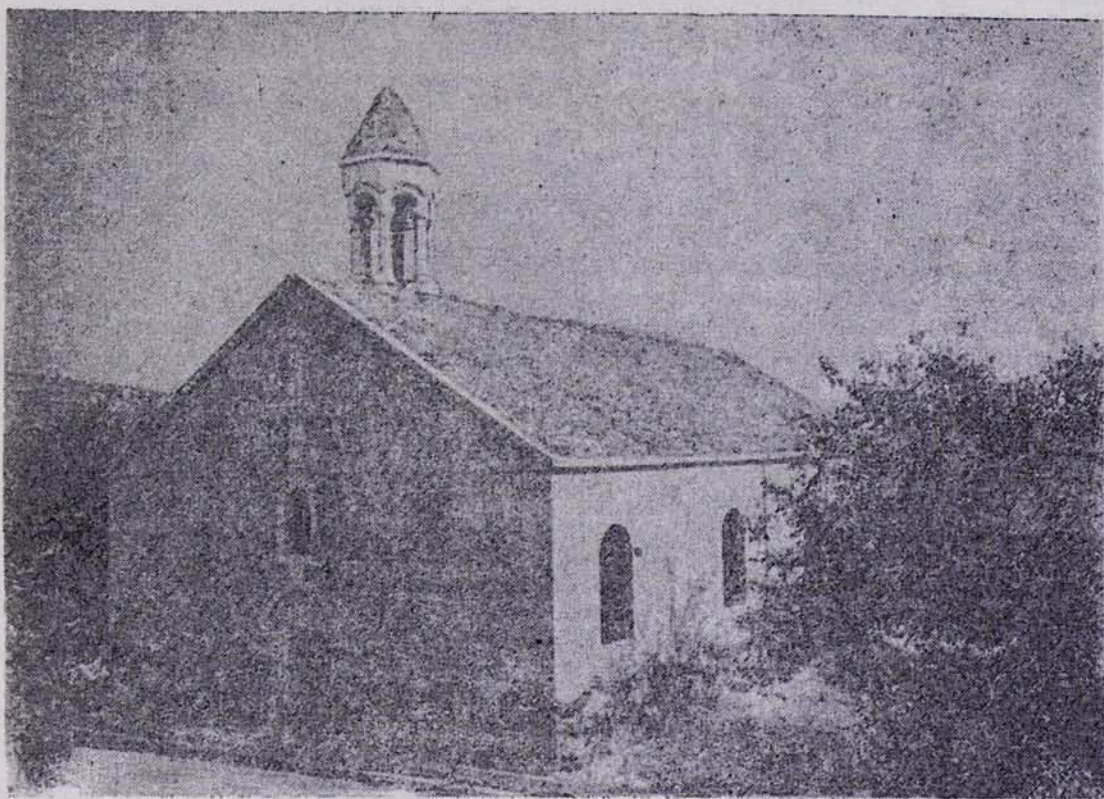
Մկրտության ավագանը ունի հետևյալ արձանագրությունը.

«Եթէ ոչ ոք ծնցի ի քրոյ և ի Հոգւոյ, ոչ կարէ մտանել յարքայութիւն, 1871 թ.»:

Ամարաս.— Ամարասի վանքը գտնվում է Արցախի Վարանդա գավառում, որտեղ Լուսավորչի և Խազեզի սարերը ձևացնում են գեղեցիկ հովիտ, որի միջով հոսում է Ամարասի վտակը, սկիզբ առնելով շրջակա գյուղերի աղբյուրներից: Հին ժամանակ այստեղ եղել է մի գյուղ, որտեղ Ս. Գրիգոր Լու-

նով և նշխարները դնելով միակտուր քարե տապանի մեջ, պահում է ծածկաբար իր առաջվա տեղում:

ԺԳ դարի վերջերի թաթարների Բայտուն խանը, ըստ Օրբելյանի տեղեկության (գլ. 2), կողոպտել է այս վանքը և տարել Ս. Գրիգորիսի գավազանը և ոսկեծույլ 36 ակներով զարդարված մի խաչ: Հունաց կայսեր Դեսպինա դուստրը, որ Ապաղա խանի կինն էր, իր ամուսնուց խնդրել է այդ խաչը և գավազանը ղրկել Կոստանդնուպոլիս:

ԱՄԱՐԱՍԻ ՎԱՆՔԸ

սավորելը հիմնարկել և իր թուր Գրիգորիս ավարտել և օծել է մի եկեղեցի: Աղվանից կաթողիկոս Ս. Գրիգորիսի նահատակությունից հետո, աշակերտները հավաքելով նրա նշխարները, բերել և ամփոփել են այս եկեղեցում: Այնուհետև Ամարաս գյուղը դարձել է նախ եպիսկոպոսանիստ և ապա Աղվանից կաթողիկոսների աթոռանիստ:

Ե դարի վերջերը, 489 թվականին, Աղվանից Վաչագան Գ թագավորը եկեղեցու արևելյան կողմում գտնում է Ս. Գրիգորիսի մարմինը և նորից ամփոփելով, գերեզմանի վրա մատուռ է շինել տալիս: Որոշ ժամանակ անց Վաչագանը կառուցել է տալիս նաև հոյակապ մի տաճար Ս. Գրիգորիսի անու-

1387 թվականին, Արցախի ուրիշ վայրերի հետ, Ամարասը ևս ենթարկվել է Լենկթեմուրի ավերմունքներին: Դեռ ժողովուրդը պատմում է, թե ինչպես այդ բռնավորը Ամարասից մինչև Արաքս շարելով իր զորքերը, հրամայել է վանքի և Արքայաշեն հրաշակերտ եկեղեցու քարերը միմյանց տալով գետը թափել: Լենկթեմուրի մահից հետո, տեղի շրջակա բնակիչները, նախկին եկեղեցու հիմքի կեսի վրա, անարվեստ, բայց ամրակուռ և կրաշաղախ եկեղեցի շինեցին, որ տեղի մինչև 1858 թվականը:

ԺԷ դարում, Ամարասի միաբանության համար, Հիրհր գյուղում կառուցվել են գեղեցիկ եկեղեցի և սենյակներ:

Շատերի կարծիքով, նույն վանքի ամսանոցն է եղել նաև Վերին Բաղավարդից դեպի հարավ-արևմուտք մեկ ու կես ժամ հեռու գտնվող և գետնի մեջ թաղված եկեղեցին, որ այժմ ուխտատեղի է Բարևածառ առնունով: Բարևածառի համար ավանդություն կա, թե հին ժամանակները այստեղ ապրում էր մի եպիսկոպոս, և ամեն անգամ, երբ նա երկար ծոմապահությունից և ճգնությունից հետո պատարագ էր մատուցում, շրջակայքի ծառերը ողջունի ժամանակ երեք անգամ խոնարհում էին իրենց գագաթները և միմյանց կպցնելով ողջուն տալիս²:

Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանցը այս Բարևածառն անվանում է Ջոխտ-Պողվածառ (Ջուլգ Պառավածառ)³:

ԺԹ դարի սկիզբը Ամարասի վանքը անտեր մնալով ընկել է թուրքերի ձեռքը, որոնք այն Աղ-օղլան (Սպիտակ տղա) էին անվանում և իրենց ուխտատեղի էին դարձրել: Այսպես կոչվելուն պատճառն այն է, որ հրաշագործ Ս. Գրիգորիսը միշտ երևում էր սպիտակագլուստ և մանկատեսիլ:

ԺԹ դարում որոշ ժամանակ ուռաց գորքին իբրև բերդատեղի է ծառայել Ամարասի վանքը: 1832-ից մինչև 1847 թվականները մաքսատուն է եղել Աղվանից միտրոպոլիտ Բաղդասար արքեպիսկոպոս Ջալալյանը շատ աշխատելով վերջապես հաջողվել է մաքսատունը տեղափոխել Նրասիի ափի մոտ, և վանքն իր կալվածներով 1848-ին վերադարձվել է հայոց իշխանության: Այժմյան վանքի եկեղեցին կառուցված է 1858-ին, գլխավորաբար շուշեցվոց օժանդակությամբ: Նույն տարվա ապրիլի 23-ին եղել է երկրորդ գլուխն նշխարաց Ս. Գրիգորիսի և մեծ հանդես կատարվել:

Եկեղեցու երկարությունն է 23 մ., լայնությունը մոտ 13 մ., և բարձրությունը 6 մ.: Կառուցված է ամբողջապես կաթնագույն սրբատաշ քարերով:

Ավագ խորանից բացի ունի երկու փոքրիկ խորաններ, տասը լուսամուտ, որոնցից 6-ը մեծ և 4-ը փոքր, արևմտյան կողմում մի դուռ և փոքրիկ կաթողիկե, որը ծառայում է նաև որպես զանգակատուն:

Ավագ խորանի տակ է ստորերկրյա հին վիրապը, 3,75 մ. (ներսից հաշված՝ 3,70 մ.) երկարությամբ, 1,90 մ. լայնությամբ և 3,50 մ. բարձրությամբ, որտեղ ամփոփված են Ս. Գրիգորիսի նշխարները: Դասի հարավային կողմում, բեմի մոտ է այդ վիրապի մուտքը, որն այժմ խափանված է:

² Էփրիկյան, «Բնաշխարհիկ բառարան», հատոր Ա, էջ 135—136:

³ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանց, «Արցախ», էջ 90:

Հյուսիսային դասի մոտ, պատին կից, կա 1889 թվականից շուշեցի ճարտարապետ Միքայել Տեր-Իսրայելյանցի աշխատությամբ շինված Ս. Գրիգորիսի քանդակագործ գեղեցիկ մի տապանաքար արձանագրությամբ հանդերձ:

«Տապանաքար Սրբայն Գրիգորիսի աշխատութեամբ [կ]արապետ Միքայել Տեր-Իսրայելյանց Շուշույի յիշատակ շինեաց ճեզեցեղաց իւրաց ի 1889 ամի 1 եռյեմբերի»:

Վանքն ունի նաև պարիսպ, որի երկարությունը արևելքից արևմուտք 94 մ. է, լայնությունը՝ 56,40 մ.:

Վանքի պարսպին կից կան կամարակապ սենյակներ, որոնք կարոտ են նորոգության⁴:

Գաճաճառ.— Արցախի ամենահույսկավոր վանքն է, գտնվում է Խաչեն գավառում, Գանձասար լեռան հարավային ստորոտում, գեղադիր, տեսարանավոր բարձրավանդակի վրա: Վանքը իր անունն ստացել է Գանձասար սարից, որ այս կողմերի բնակիչների պատմածի համեմատ արծաթի հանք է ունեցել, որի համար այսպես է կոչվել:

Այս հույսկավոր վանքի հիմնարկության ժամանակն ճալանի չէ, բայց Ջալալ-Դուլա իշխանից ավելի առաջ է եղել, որ շատերի կարծիքով նրա շինողն է, որովհետև Սյունյաց պատմիչից հիշվում է Ժ դարի կեսին, և Մխիթար Գոշից՝ ԺԹ դարում: Եվ որովհետև Ջալալյան տոհմի տապանատունը այս վանքի մեջ էր և Ջալալ-Դուլայի հայրը կտակով պատվիրել է իրեն, որ հայրենի հանգստարանի վրա եկեղեցի շինի, ուստի սա իր հոր կամքն հարգելով վանքը նորոգեց և շինեց այժմյան հոյակապ եկեղեցին 1215—1238 թվականներին: Նրա ընդարձակ արձանագրությունը դեռ բավականին լավ պահպանված է տաճարի ներսում, ավազանից վերև:

«Յառուճ Սուրբ Երուդարթեան Հաւր և Որդւոյ և Սրբոյ Հոգւոյն այս գիր արձանի է, գոր ես նուստ ծառայ Աստուծոյ Ջալայ Դուլա Հասան որդի Վախտանգայ՝ բռն մեծին Հասանայ՝ քնակաւոր ինքեակայ բարձր և մեծ Արցախեակն աշխարհի, թագաւոր և ի յոգնատաճման նահանգի. զի հայրն իմ ի վախնան կենաց ելից իւր աստեացս անդարձ կտակի հաստատեաց ինձ և մաւր իմոյ Խորիշանի՝ որ էր դուստր իշխանաց իշխանին Սարգսի, զի ջինեսցաւ գեկեղեցիս ի գեղեզմանատուն հաւր մերոց ի Գանձասար, գոր սկսեայ մեր ի Ոկն բուին Հայոց ազնականութեամբ բարեբաւրին Աստուծոյ. և ի խփել լուսամտին արեւից մայրն իմ կրաւնաւորեայ յոգաւ յերուսաղէմ երկրորդ անգամ, անդէն ի դրան Յաւարթեան խաւազ-

⁴ Էփրիկյան, «Բնաշխարհիկ բառարան», հատոր Ա, էջ 135—136:

նագգեաց հզնութեամբ, բազմամեայ ժուկա-
լութեամբ հանգեալ ի Քրիստոս լուսոյ վկա-
լութեամբ և պնդէն պանեցաւ: Իսկ մեր
գրագրածովի կենցաղոյս ի մտի եղեալ փոյր
գործոյ արարեալ աւարտումն եղև շնորհաւ
ողորմութեան ամենագոյր Տեառն Ոջ է բոլին
գաւտէորեալ ամենագան ձեւաւ, պատկերա-
գան յարինակերտ գմբէթագարդ յարինուա-
ծով յաւժարութեամբ կամագ մերոց, որ-
պէս տեսանէ Աստուած. հոգացաւ զպէտս
միաբանիցս գիտաւայս Մաշեղ Հարանտուս
բոլոր-հոջն, մէկ լուծ խաչենաձոր, Նորաշէն-
կան գետն Այգեստան, Սեղեկնի, գոր իմ
հայրն էր տուեալ Սահակայն, Փուրկատոս-
տիցն, Արծաթենիսն, որ ես տուի խաչաւ,

դանն, որ իմ է, յԱստուածածնէն մինչև խաչն
իմ պապուն Հասանայ: Յիսնակաւտէն մին,
ի Յայտնութիւն Մամբանայ իմ կենակցին,
Որօրէից ելիցն մինչ ի Առաջատուն հասա-
րակաց անյիշատակաց, Բարեկենդանին Ա.
շաբաթն իմ եղբար Դաւիթն, Բ շաբաթն իմ
քուերն Մարինայ, Աղոմագից շաբաթ կիրա-
կէն իմ եղբարն Իսնէիկն, Ջատկէն մինչև ի
Աստուածածնին և ի խաչէն մին, ի Յիսնա-
կամտն ինձ Հասանայ: Արհնեցաւ եկեղե-
ցիս ի Ոջ⁶ բոլին ի հայրապետութեան Տեառն
Ներսիսի Աղուանից կաթողիկոսի: Հաս-
տատ է գիրս կաման Աստուծոյ, որ հակա-
ռակի, ռոսխն Աստուած է և իւր սուրբն:
Անտանի տանին մի ար ժամ Յովասափ

ԳԱՆՁԱՍՍՐԻ ՎԱՆՔԸ

գրաւ, մասամբ, նշխարաւ, պատուական
նույածոյ ամենայն սպասուի և հանդերձ ե-
րեւի զարդով ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ
մերոյ. և Աստուծով ի մեր իշխանութեան
եկեղեցիս ազատ են կամաւ Տէր Վարդա-
նայ առաջնորդի սուրբ ուխտիս և միա-
բանիցս գրեցաւ ժամ գաւազ խորանն բոլոր
տարին մեզ, և այլ ամէն եկեղեցիս Ջա-
տիկն իւր ճրագայուցովն իմ հարն է վախ-
տանգայ, Աստուածածնին Դ արն իմ մարն
խորհրանին, և Յայտնութիւնն իւր ճրագա-
լուցովն իմ եղբար Ջափաւէի, գաւազ սե-

միայնակեցին կատարի կամաւ մեծին Հա-
սանայ»⁵:

Եկեղեցին շինված է ամբողջապես սրբա-
տաշ քարով չորս հորաշակերտ կամարների
վրա և նվիրված է Ս. Հովհաննէս Մկրտչին:
Ունի հոյակերտ կաթողիկէ, մեկ ավագ և
ութ փոքր խորաններ, մեկ դուռ արևմտյան
կողմից, ութ փոքր, երեք միջակ, չորս բոլո-
րակ և չորս մեծ լուսամուտներ:

⁵ Մակար Եպիսկոպոս Բարխուդարյանց. «Արցախ»
էջ 173—174:

Տաճարի երկարությունն է 16,95 մ., լայնությունը 12,25 մ.: Եկեղեցու արևմտյան կողմում, կից, շինված է փառավոր գավթի՝ սրբատաշ ջարով:

Մեկնակու մեջ ագուցված չորս խաչաձև կամարների վրա հանգչած է զանգակատան գեղեցկաքանդակ քարեթի: Գավթին ևս ունի իր շինության արձանագրությունը, որից տեղեկանում ենք, որ Զալալ-Դոլան, ամուսինը՝ Մամբան և հարազատ որդին՝ Աթաբակ, եկեղեցու շինությունն ավարտելուց հետո հիմնարկած են այս գավթը: Ինչպես երևում է՝ գավթի շինությունը սկսված է Զալալ-Դոլայի կենդանության օրով և ավարտված է նրա մահվանից հետո, իսկ արձանագրությունը գրված է շինությունը ավարտելուց հետո, որովհետև կրում է ՉժԵ (1266) թվականը:

Քուլին ՉժԵ կաման ամենակալին Աստուծոյ ես Զալալ Դալաս ողի Վախտանգայ կողմանց Արցախայ և ամուսին իմ Մամբան բռն Բաղուց քաղաւորին, և հարազատ որդին իմ Աթաբակն յետ կատարման եկեղեցւոյս հիմնարկեցաք ժամատունս և բազում աշխատութեամբ աւարտեցաւ, զոր և հայցեմ անմոռաց յիշել յաղարսս ձեռ. փոքր բնծայ տուի գՄառգեղն իւր չարեհաւարովն, զճնոռաց իւր սանմանովն: Դարձեալ ես Աթաբակս ընծայեցի յաւթարութեամբ ոսկետուսի Աւետարան և պատուական սուրբ նշան, գրիստափորն և զմեք հայրենի հաւատակոտն գրիւին իւր սանմանովն. և սանմանեցին գեաշի ութարէլէն պատարագի գրիստոս: Եւ եթէ քրիստոսադատան ոք հաճել ջանայ, ի փառացն Աստուծոյ մահով և կենաւ եզոված է, և յիշատակ ետրա մի՝ յիշեցցի առաջի Աստուծոյ, և թէ մահմետական ոք գնողն հաճէ այս եկեղեցոյս, առ հասարակ եզոված յԱստուծոյ և ի մարգարէիցք:

Եկեղեցու շինությունից տասներկու տարի հետո Զալալ-Դոլան Ղազվին քաղաքում նահատակվում է անգութ Արղուն խանից և գցվում ցամաք ջրհորի մեջ, որի մարմինը հետո Աթաբակ որդին բերել տալով ամփոփում է Գանձասարի գավթի, տաճարի դռան մոտ:

Իշխանագլու պայազատները և Աղվանից կաթողիկոսները շեն են պահում այս վանքը մինչև ԺԶ դարի կեսը, հետո թվում է, թե ամբողջ մի դար անշուք վիճակի մեջ է մնացել:

Ապա 1657⁶ թվականին Հովսեփի որդին Արով Թալիշա մելիքը, նորոգել է եկեղեցու և գավթի տանիքը, ինչպես նաև խախտված

որմերը: Մելիք Արովի արձանագրությունը գտնվում է գավթի դռան ներքև:

Ե՛ր ՌՄԼԹ քուխ կաման Աստուծոյ ձեռամբ Տեառն Յովհաննու կաթողիկոսին ես Ապա (Մելիք Արով) ուզեալի որդի Մելիք Յովսեփա: Թալիշու և իմ կենակից Հերիքնագ և որդիք Մելիք Պէկար և մելիք Ապա մեր հալայ արդեանց շինեցաք սրբոյ Արտոյս Աղուանից Գանձասարու երկու եկեղեցեաց (տաճարի և գավթի) տանիսն և խախտեալ որմունս բազում աշխատութեամբ յիշատակ մեզ և ենթեցեոյց մերոց...:

Գանձասարի վանքը եղել է Աղվանից կաթողիկոսարան, սկսած 1555 թվականից, և պատմական դեր է կատարել հայ ազատագրական շարժումների պատմության մեջ: Հայ ազատագրական շարժման ծրագրերը այնտեղ են կազմվել Իսրայել Օրու, Մինաս վարդապետի և ուրիշների ղեկավարությամբ:

1815 թվականին Աղվանից կաթողիկոսությունը վերացավ և եղավ միաբնակչության:

1836 թվականին Աղվանից վերջին կաթողիկոս և միաբնակչության Սարգիս Ե-ի հաջորդը՝ Բաղդասար Հասան Զալալյան արքեպիսկոպոսը Գանձասարից Աթուր փոխադրեց Շուշի:

Գավթում են գտնվում կաթողիկոսներից ոմանց տապանաքարերը արձանագրություններով, որոնց թվում Մեծ Զալալի դամբանը բոլորի կենտրոնում:

Տաճարի և գավթի որմերի վրա արտաքուստ փորագրված են բոլոր շարժական և անշարժ կալվածների նվիրատուների անունները:

Գավթի հյուսիսային դռան ճակատակալ քարի վրա կա հետևյալ արձանագրությունը. «Թվին Չի (1271) կաման Աստուծոյ ես Յովհաննէս որդի Իսնէլի առաջնորդ սուրբ ուխտիս Գանձասարայ հրամանաւ տեառն խաչեռն Աթաբակին յիմ հալայ արդեանց գնեցի գՎարդանալ քաղս մին չորից և գնաւ այլ բնծէք տվի սուրբ կաթողիկէս. միաբանես տվին գՈհանու, գԱկոբա տունին գամէն եկեղեցիս ինձ պատարագ...»:

Հյուսիսային մասում, արտաքուստ.

Ես Մարտ որդի Փիրհամզին տվի բեմին հողն իմ պապեց հողուն սուրբ ուխտիս Գանձասարայ առաջնորդութեամբ Տէր Ներսէսի թվ. Զիք:

Ես Այտինու Խիմէս որդիք Աթաբակին տվաք Ալմանայտար հողն ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ առաջնորդութեամբ Տէր Ներսէսի թվ. Զիք*:

Թվ. ԶԴԵ. Ես Սարգիս կաթողիկոս որդի Նատիր Մելիքին, բռն մեծին Սայաունին և գնեցի գնայրենիքն ի Կասրայ Զ քառակն, միակ տան Դ քառակն ու կէսն, Առատունոյ Բ

⁶ Էփրեկյան, «Բնաշխարհիկ բառարան», հատոր Ա, էջ 462—464: Սակայն արձանագրությունը պիտի ուշ է ջրվց տալիս:

բստակն, Կոռալանայ Դ բստակն տվի սուրբ ուխտս Գանձասարայ. ով զայս հայրենիքս հանէ ի սուրբ եկեղեցոյս, ԳՃԺԸ (318) հայրապետացն նգոված է, Սուրբ Ովանիսիս (Հովհ. Մկրտիչ) կապած»:

«Թվ. ՊԺ. Խշխանութեամբ մեծի Խանէի եւ Տէր Կոստանդ մեծ փափագանաւ գնեցի գգանկականիս, սուրբ ուխտս բերի»:

«Ի թվս. Զի. Եւ Պոտաղս ու Վախանգս և այլ եղբարս միաբանեցաւ ու տուաւ Փռուռանց, Կակաչանց, Մաղկավանաց Գ բստակն տուաւ ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ առաջնորդութեամբ Տէր Ներսիսի»:

Գավթի և տաճարի հարավային կողմում, արտաքուստ.

«Կաման Աստուծոյ եւ Մեյիքս որդի Սայտունին բռնե մեծին Աղպաստու յորջառ, սկի և բնծայ այլ Կակաչանց, Փռուռանց, Մաղկավանց... տվի ի սուրբ ուխտս Գանձասարայ...»:

Տաճարի հյուսիսային մասում ամփոփված են Նրեմիա կաթողիկոսի եղբայրը՝ Արիստակես եպիսկոպոս, Մովսես Խաչակիր վարդապետ, Հովսեփ վարդապետ, Գրիգոր վարդապետ և Հովսեփ գիտնական վարդապետ.

«Յովսէփ՝ գիտնական վարժապետ-վարդապետ էր Ասագեանց Արցախայոյ պերն, տապան որպէս կարես, հանդուրժես, մեծն վարժապետն ի քեզ կրեայ գետեղես, զնինաւորց երախտաւորն ամփոփես, զանխօս մանկունս ի սուրբ հօրէն որք բողես, եկա՛յք բնկեբք, ո՛

ղոյ մուգայք սիրասուն զհօրս զման յորդարտաստոյ ողբասցոյք, եթէ Յիսուս գիւր Դազարես արտասունաց. 1847»⁷:

Հյուսիսային մասում են գտնվում մի քանի թաղական հին սենյակներ, որոնցից մեկը կոկիկ է և քիչ ավելի մեծ և կոշվում է վեհարան, կառուցված է սրբատաշ քարերով, պատի վրա ներսում կա արձանագրություն.

«Նրեմիա կթղկ. շնց. ի ք. ՌՃԼԸ»:

Արևելյան մասում կա երկհարկանի շինություն հետևյալ արձանագրությամբ.

«Շինութիւնք երկրկնի

Աշխտքիւն Անտօն վարդապետի.

Նա է յեջտակ անջեջելի,

Տէսողք յիշեն Աժ ողորմի.

Ի հայրապետութեն Տ. Մկրտչի

1898 ամի»:

Այս երկհարկանի շինությունը ներկայիս ծածկ չունի:

Վանքը ունի նաև շրջապարիսպ. ժամանակին պարիսպը ունեցել է երեք դուռ՝ արեւմելյան, հարավային և արևմտյան: Հիմա ունի երկու դուռ՝ հարավային և արևմտյան: Պարսպից դուրս եղել է ուղտանոց, որը դեռ մնում է: Ըստ տեղական ժողովրդի պատմածի, այստեղ պահված ուղտերով են բերվել տաճարի քարերը:

Գանձասարի վանքը ունի նաև իր աղբյուրը, որը կոշվում է Վանքի աղբյուր:

⁷ Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարյանց, «Արցախ», էջ 179:

